

3

MERKANTİLİSTLER VE FİZYOKRATLARIN DIŞ TİCARET İLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ: ÖZET BİR BAKIŞ

---

1 Merkantilistlerin Görüşleri

Merkantilizm, 15. yüzyıldan 18. yüzyıla kadarki dönemin ulusal devletlerinin, ülkede altın ve gümüşün (*specie*) biriktirilebilmesi için *tatminkâr* (favorable) bir dış ticaret bilançosu durumuna ulaşılmasını zorunlu gören öğretisi ve uygulamalarına verilen addır.¹ En önemlilerinden bazıları *Thomas Mun*, *Gerard de Malynes* ve *Edward Misselden* olan merkantilistler, bir ulusun refah veya zenginliğini, altın ve gümüş (mevcudu) ile aynı anlamda görüyor ve refahın artırılabilmesi için de, devletin, ülkeye *tatminkâr* bir dış ticaret bilançosu sağlayacak biçimde, (ihracatın teşviki ve ithalatın ikamesi gibi) çeşitli düzenlemeler yapmasının şart olduğunu ileri sürüyorlardı.

Onların görüşlerine göre; eğer bir ülkenin kendisine ait altın ve gümüş kaynakları yoksa, zenginliğe giden yol dış ticaretten geçmekteydi. Buradaki temel düşünce, ülkeye olan altın ve gümüş girişinin, ülkeden dışarıya olan çıkışı aşmasıydı.² Başka bir deyişle, merkantilistler, “*tatminkâr* dış ticaret bilançosu”ndan, yerli üreticilerin dış rekabetten korunması ve yurtiçi tüketimin sınırlandırılması yoluyla, ülke lehine oluşturulacak bir *dış ticaret fazlasını* anlıyorlardı. Bu nedenle, kimi

---

¹ Bak. Gomes (1987: 5), Yarbrough ile Yarbrough (1988: 21) ve Patterson (1989: 15). Gomes (1987: 3-125) merkantilistlerin iktisadi görüşlerinin kapsamlı bir taramasını yapmakta ve onlarla ilgili temel ikincil kaynakları da belirtmektedir.

² Bak. Gomes (1987: 39-40) ve Patterson (1989: 7).

iktisatçılara göre merkantilistler, “kuram”a ve “tüketim”e yönelik olmaktan çok, “politika”ya ve “üretim”e yöneliktirler.¹

Bir ulusun artan altın ve gümüş stoğu, öncelikle yurtiçi tasarrufları yurtiçi tüketimi daraltmak pahasına yükselterek, ülkedeki ekonomik etkinliklerin canlandırılmasında kritik bir rol oynayacaktı. Ardından, faiz haddinde meydana gelen düşüş, yatırımları ve sonuçta da istihdamı ve üretimi uyuracak; bu da, yeniden dışsattım fazlaları elde edilmesine yarayacaktı.

Merkantilistler, temelde, hızlı nüfus artışından yanaydılar. Çünkü böylelikle, ülkedeki işgücü arzı artacak ve bunun, ceteris paribus, parasal ve gerçek ücretlerde yaratacağı düşüş, dışsattımı artıracaktı.² Ancak, merkantilistlerin bu düşüncesi, yukarıda betimlenen süreç boyunca fiyatların sabit kalacağı veya en azından artmayacağına dair yanlış bir beklentiye dayanmaktaydı. Oysa, David Hume’un da gösterdiği gibi (price-specie-flow mechanism); altın standardının geçerli olduğu o dönemlerde dış ticaret fazlası veren bir ülkede, ülkenin altın ve gümüş stoğundaki artışlar yüzünden yurtiçi para arzı artacağı için genel fiyat düzeyi yükselecekti. Buna karşılık, açık veren diğer ülkede de, ters yöndeki bir işleyiş sonucunda, genel fiyat düzeyi düşecekti. Böylelikle de, bu süreç iç ve dış fiyat düzeylerin eşitlenmesiyle son bulacağı ve ticaret fazla ve açıklarını ortadan kaldıracağı için, Hume, merkantilistlerin tatminkâr ticaret bilançosu argümanını, *kendi kendini düzelten dış ticaret dengesi* (self-correcting balance of trade) olarak adlandırmıştır.³

Merkantilistlerin önerdiği korumacı önlemlerin hedefi, ticaretin ortaklarına belli bir ticaret yapısını ve uluslararası işbölümü açısından belirli bir düzeni empoze ediyordu. Örneğin (Avrupa’nın) altın ve gümüş bakımından yoksul uluslar(1), bir yanda, yurtdışından gelecek endüstriyel mamul mallar üzerine gümrük tarifeleri koyarken, diğer yanda da, yurtdışından yapılacak ucuz hammadde dışalımını teşvik etmeliydiler.

---

¹ Bak. Koo (1985: 57), Gomes (1987: 9) ve Patterson (1989: 10).

² Bak. Gomes (1987: 6, 74).

³ Bak. Gomes (1987), Yarbrough ile Yarbrough (1988: 22) ve Patterson (1989: 11).

Ayrıca, yerli mamul malların dışsatımı da teşvik edilmeliydi.¹ Merkantilistlerin, sömürgeci çağların ve Avrupa'nın güçlü ulusal devletlerinin yayılcı dönemlerinin düşünüş biçimini yansıtan bu uluslararası ticaret politikası önerilerinin, özellikle Avrupa'daki altın ve gümüş açısından yoksul ülkelere nihai mamul mal dışsatımı yoluyla ticaret bilançosu fazlaları ve zenginlik sağlaması bekleniyordu. Zengin altın ve gümüş kaynaklarına sahip olan az gelişmiş ülkeler ise, bu durumda, ucuz hammaddelerini dış ülkelere satarak karşılığında nihai sınai ürünler alacaklardı.

Merkantilistler, bir ülkenin refahını altın ve gümüş mevcudu (para) ile özdeş gördükleri için, dış ticaretten sağlanacak kazanç ve kayıpları da altın ve gümüş giriş ve çıkışları cinsinden ölçüyorlardı (balance-of-trade dogma). Üretim yönelimli bu ölçüm biçiminin doğal bir sonucu olarak, dış ticaret, *toplamı sıfır olan bir oyundu* (zero-sum game): Ticaret fazlası veren ülkenin kazançları, açık veren ülkenin kayıplarıyla özdeş olacağından, dünya ölçeğinde, bir kazanç veya kayıptan söz edilemezdi.²

2 Fizyokratların Görüşleri

Merkantilistlerin yukarıda özetlenen görüşlerini ilk eleştirenler arasında, *fizyokratlar* olarak adlandırılan bazı 18. yüzyıl düşünürleri gelir. En çok tanınan fizyokrat, hiç kuşkusuz, Fransız iktisatçı *François Quesnay*'dir (1694-1774). *Paul Pierre le Mercier de la Riviere*, *Pierre Samuel du Pont de Nemours* ve *Anne-Robert-Jacques Turgot* da, önemli fizyokratlardan sayılırlar.

---

¹ 17. ve 18. yüzyıllarda Avrupa'da, ticaret bilançosu fazlaları elde edebilmek amacıyla merkantilist dış ticaret politikaları uygulanırken, Osmanlı İmparatorluğu'nda *dışsatım* dışsatım vergileri ve benzeri araçlarla keskin bir biçimde *sınırlandırılıyordu*. O zamanların İslami yönetiminin ticaret anlayışının ve iktisat politikalarının bir sonucu olarak, Osmanlılar'da ekonomik etkinlikler büyük ölçüde gayri-müslimlerin elindeydi. İmparatorluk ekonomisi, o dönemlerde, adeta tamamen, ilkel yöntemlerin kullanıldığı bir tarımsal geçim üretimine dayanıyordu [Böhmer (1990: 173)]. İçer dönük ve dışsatımı nerdeyse hiç dikkate almayan bu ekonomi geleneği, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkıntıları üzerinde 1923'te kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin 57. yılına dek hemen hemen kesintisiz bir biçimde sürmüştür.

² Bak. Gomes (1987: 100), Yarbrough ile Yarbrough (1988: 21-22) ve Patterson (1989: 7).

Fizyokratlar, yaşamı bir *doğal yasanın* düzenlediğini ve bu sırada, mantıksal olarak temel politik bir düzenin izlendiğini varsayıyorlardı. Rönesans hümanizmi çağının iktisatçıları olarak fizyokratlar, Newton'un fizik kurallarından ve Harvey'in, insan vücudunda kanın dolaşımıyla ilgili betimlemesinden önemli ölçüde etkilenmişlerdi.¹ Ekonominin ve toplumun belirli yasalara göre düzenli olarak işleyen bir makinaymış gibi algılanması, etkilerini, Adam Smith'in düşünceleri üzerinde ve serbest ticaret argümanının geliştirilmesinde de göstermiştir.²

Doğal yasa düşüncesi nedeniyle, fizyokratlar, yurtiçi ve yurtdışı ekonomik etkinlikler açısından en iyi iktisat politikasının, *serbest ticaret* veya "bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler" (*laissez faire laissez passer*) politikası olduğuna inanıyorlardı.³ Ancak, yine de, merkantilistlerde dış ticaretin oynadığı kritik rolü onlar *tarıma* veriyorlardı. Bir ulusun refahının kaynağı,⁴ *toprak* veya *doğa* idi. Yeni yeni gelişmekte olan sanayi kesiminde etkinliklerde bulunan toplumsal sınıf *sterildi*;⁵ toprak sahipleri sınıfı ise *üretken değildi* (unproductive). Onlara göre, sadece, tarım kesiminde çalışmakta olan kesim *üretken* olarak kabul edilebilirdi.

Quesnay'in *makroekonomik* veya *iktisadi akım şemasına* (Tableau économique) göre, her bir üretim döneminde, sadece o dönem için üretimde bulunulacak ve tüketilecekti. Belirli bir dönemde tarım kesiminde üretilen fazla (surplus), onu izleyen dönemde yatırım amacıyla kullanılacaktı. Fizyokratların anlayışına göre, iktisadi fazlanın kökeni

---

¹ Bak. Gomes (1987: 94) ve Patterson (1989: 11-12).

² Newton'un doğa ve bilim paradigmasının Smith'in ve diğer klasik iktisatçıların düşünceleri üzerindeki etkileri hakkında ayrıntılı bilgi için bak. Tezel (1995: 63-82, 118-121). 17. yüzyıl sonları ve 18. yüzyıl başlarında meydana gelen ekonomik ve entellektüel değişimler ve bunların, merkantilist düşüncelerin batısındaki rolleri hakkında daha fazla bilgi için ise bak. Gomes (1987: 94-103).

³ Bak. Gomes (1987: 116-118) ve Patterson (1989: 15).

⁴ Fizyokratlar, iktisadi büyümeyi merkantilistlerin yaptığı gibi toplumsal gelire göre değil, kişi başına gelire göre ölçüyorlardı. Bak. Patterson (1989: 12).

⁵ Ticaret ve sanayi sektörleri, kayda değer miktarlarda fazla üretememeleri anlamında *steril* ve bu yüzden de *verimsizdiler*, ama fizyokratlar onları yine de *gerekli* buluyorlardı. Bak. Gomes (1987: 117).

yurtiçi tarımsal üretimden sağlanan kârdı. Başka bir deyişle, başarı *mübadeleden* (ticaret kesiminden) değil, *üretimden* (tarım sektöründen) kaynaklanmaktaydı.¹

Fizyokratlarda dış ticaretin yerine gelince. Onlara göre, dış ticaret, ancak kısa vadede kârlı olabilirdi. Sanayi ürünlerinin dışsatımı, bu mallara olan talep “kötü zamanlarda” şiddetli bir biçimde düşeceği için, “güvenilir değil”di. Dış ticaretin başka bir dezavantajı da; yatırım fonlarını, tarım sektöründen, aslında toplumsal bakımdan ondan daha az üretken-verimli olan dış ticaret sektörüne saptırmasında yatmaktaydı. Uluslararası ticaretin, ancak, öncü sektörün (tarım kesiminin) üretiminin artışına bir katkıda bulunabilmesi durumunda bir değeri vardı. Tarım ürünlerinin dünyada serbest ticaret koşullarında alınıp satılması durumunda ise, yurtiçi tarım üretiminin artması ve böylece yerli imalat sanayiini de başarıya götürmesi beklenirdi.²

Serbest ticarete olan sıkı inançlarına karşın fizyokratlar; sanayileşmenin ve tarım-dışı ürünlerin dış ticaretinin bir ülkenin kalkınma politikası açısından oynayabileceği / oynadığı rolü farkedemedikleri için, dış ticaret kuramına kayda değer bir katkıda bulunamamışlardır.³ Yine de, Gomes (1987: 117, 120-121), dış ticareti toplamı sıfır olan bir oyun gibi düşünmediği için, Turgot’yu, bunun bir istisnası olarak görmektedir. Turgot, dış ticareten sağlanacak kazançların ölçümünde, tüketicilerin kazançlarını ilk dikkate alanlardandır:⁴

“[...] serbest ticaretin avantajlarına, herşeyin yurtiçinde üretilmesinin olanaklı olduğunu düşünen dar kafalı bir bakış açısından [bakarak] karşı çıkmakta direnmek demek; tıpkı, kendi üzüm bağlarının kötü şarabını içmekle kendinin tutumlu olduğunu sanan, ama gerçekte iyi buğday [üretmek] için elverişli toprağın [şarap üretmek amacıyla] feda edilmesi durumunda bunun onlara, kendi buğday hasılatlarından satın alabilecekleri en iyi Burgonya [şarabı] için ödediklerinden daha pahalıya mal olduğu[nu göremeyen], [Kuzey Fransa’nın] Brie[bölgesin]’deki toprak sahiplerinin davrandığı gibi davranmak olacaktır.”

---

1 Bak. Gomes (1987: 117).

2 Fizyokratlarda tarımın öncü rolü hakkında daha fazla bilgi için bak. Gomes (1987: 117-118).

3 Bak. Gomes (1987: 117).

4 Bu ifadeyi Turgot’nun bir mektubundan (Letter on the Marque des fers) Groenewegen aracılığıyla aktaran Gomes’dır (1987).

Gomes'e (1987: 103) göre; *tüketim yönelimli* bu ölçüm yöntemi, merkantilistlerin sıfır toplamlı oyun yaklaşımına karşılık, Viner'in (1937) *18. yüzyıl kuralı* diye adlandırdığı kuralın belki de en önemli sonucudur. Söz konusu kurala göre, herhangi bir ülke için dış ticaret, ancak, eğer yurtiçinde hiç üretilmeyen veya yurtdışındakinden *mutlak* olarak daha pahalı üretilen mallar ithal ediliyorsa *avantajlıydı*.¹

---

¹ Bak. Viner (1937: 439-440), Bloomfield (1975: 458) ve Gomes (1987: 102-103, 131).